

Aleksandar Bogunović*

UDK 339.923 (497.5)
JEL Classification J11, P27, F02
Izvorni znanstveni rad

EUROPSKA UNIJA - STANJE I PERSPEKTIVE¹

Otvaranje tržišta i ekonomska suradnja zemalja bitna su pretpostavka rasta BDP i zaposlenosti. Rast izaziva sektorske i regionalne nesklade za koje se moraju nalaziti rješenja intervencijama globalnih institucija i regionalnih integracija. Reforme globalnih institucija i regionalnih integracija u svrhu ispravljanja nesklada koje stvara tržišna nesavršenost prihvatljivije je od stvaranja parcijalnih obrambenih mehanizama i sprečavanja mobilnosti roba, usluga, kapitala, pa i ljudi. Amortizacija kratkoročnih tekućih udara rješenjima primjerenima razvitku s posebnim naglaskom na brži rast slabije razvijenih zemalja uspostavlja se i interakcija između ponude kreirane na inovacijama i potražnje izazvane rastom slabije razvijenih tržišta. Argumente za to nalazimo i u Europskoj uniji u kojoj konstantno postoji konflikt između tradicionalnih ekonomskih strukturnih dijelova, socijalnih grupa i dovršenih procesa s nacionalnim i sličnim obilježjima i izražene potrebe stvaranja novih vrijednosti koje nameće suvremeni razvitak.

Za razliku od drugih dijelova svijeta Europa je specifična i po demografskim kretanjima. Unija sa 455 milijuna stanovnika i bruto proizvodom od 23000 USD po stanovniku veliko je i razvijeno tržište. Kretanje i struktura stanovništva razvijenih i slabije razvijenih članica Unije, pa i potencijalnih novih članica (Bugarska, Rumunjska i Hrvatska) identično je. Migracijske motivacije ne treba tražiti u demografskim kretanjima i strukturi stanovništva slabije razvijenih članica Unije, već u razlikama u razvijenosti i problemima koji iz toga slijede (nezaposlenost i niske nadnice). Razvijanje, smanjivanje barijera i raznih oblika diskriminacije povećava mobilnost stanovništva. U

* A. Bogunović, dr. sc., redoviti profesor na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Rad primljen u uredništvo: 5. 7. 2005.

¹ Rad je inicirao uz materijalnu potporu Ekonomski fakultet u Zagrebu.

Uniju se u proteklih desetak godina uselilo više od 15 milijuna ljudi, pretežno izvan europskih granica. Migracije radne snage u prostoru Unije uvjetovat će brzina pretvaranja otvorene i skrivene nezaposlenosti u proizvodnu zaposlenost. Očekivan relativno dinamičniji rast u slabije razvijenim zemljama jačat će i pozitivna očekivanja i utjecat će na smirivanje migracijskih pritisaka. Realizacija sloboda u prostoru Unije pogoduje širenju ekonomskih sadržaja i smanjuje izravne efekte koncentracije ekonomskih aktivnosti, što se odražava i na blaže razlike u životnom standardu u odnosu na razlike u koncentraciji industrija.

Ključne riječi: Europska unija, demografska kretanja, migracije, nezaposlenost

Razvitak i ekonomske integracije u svijetu

Globalni i regionalni ekonomski procesi rezultat su ostvarenog razvitka u svijetu i interakcije toga razvitka i mobilnosti roba, usluga, stanovništva i kapitala. Budući da tehnološki razvitak izaziva čak i interplanetarne aktivnosti, logično je očekivati jačanje odnosa između naroda i njihovih država na cijelom planetu. Komunikacija u globalnom okviru došla je već danas do nekada nezamislive razine. Pojmovi nekada, nedavno i slično mogu se odrediti vremenskim razmakom od pola stoljeća, kada brojni sudionici još uvijek mogu pratiti i analizirati procese i ostvarene rezultate. Kompleksne analize mogu biti egzaktno u smislu stanja u kojem se nalazimo, ali je velika zagonetka kako bi svijet danas izgledao da su izostale globalne i regionalne ekonomske suradnje i aktivnosti. To osobito, ako imamo na umu dinamiku rasta ekonomskih odnosa između zemalja i doprinos međunarodne razmjene rastu realne ekonomije (BDP, zaposlenost i slično) zemalja koje u njoj sudjeluju. Znanje, razvitak i koristi od tehnološkog napretka svakako bi bile isključiva privilegija užih elitističkih krugova, pa je izvjesno da bi i razvojni jaz bio još izraženiji.

Globalni i regionalni razvitak uvjetovan je dinamikom i kvalitetom suradnje u svijetu. Bolje rečeno, otvaranje granica činilo je bitnu determinantu rasta, a to će činiti i u budućnosti. To svakako ne znači da su današnji globalni i regionalni ekonomski odnosi savršeni i pravični, već da je teško vratiti na scenu odnose koji su postojali do prije pola stoljeća. Znanja i energiju valja usmjeriti na rješavanje nesklada koje je nataložio razvitak u posljednjih pedesetak godina, a ne tražiti nova polazišta u vremenima koja čine povijest i koja su dovršena sadržajno, pa i misaono. Ključno pitanje više nije: je li ili nije potrebno globalno i regionalno otvaranje, povezivanje i stvaranje ekonomskih i drugih sadržaja koji zanimaju suvremeni svijet, već kako regionalne i globalne ekonomske odnose učiniti poštenijima i humanijima, pa i atraktivnima za sve sudionike.

Promatrajući ekonomsko područje vidi se da ključni sadržaj za svakoga pojedinca, pa i za njihove zajednice, svakako čini rast blagostanja. Ekonomski odnosi ostvareni izravnom razmjenom i brojnim neizravnim učincima bili su ključ dinamike rasta realne ekonomije, pa je teško pronaći alternativu otvaranju i ekonomskoj suradnji između zemalja. Tokovi roba, usluga, kapitala i ljudi na našem planetu pridonijeli su rastu blagostanja, ali je otvoren problem rasprostiranja rasta i posebno raspodjele ostvarenoga blagostanja u prostoru. Letimičan pogled na kartu svijeta upućuje na postojanje sivih prostornih zona koje jedva da sudjeluju u suvremenom svjetskom razvitku, a to nameće potrebu stvaranja modela koji bi brojnim siromašnim zemljama na svim kontinentima jednako, kao i čitavim kontinentima, otvorio razvojne perspektive i uključio ih u dinamičan rast i razvitak. To je ključ za izgradnju povjerenja u buduće regionalne i globalne ekonomske procese.

Novi model razvitka u svijetu i pomoć slabije razvijenim zemljama osnovne su odrednice reforme globalnih i regionalnih institucija koje često nazivamo globalnim ekonomskim stupovima (MMF, Svjetska banka, WTO). Ekonomski svijet od prije šezdesetak godina u kojem su nastale globalne svjetske institucije duboko je izmijenjen i teško je nove i sve zahtjevnije svjetske probleme rješavati istrošenim institucionalnim formama. Reforme u svrhu poboljšanja stanja na ekonomskom polju nisu samo „privilegija“ globalnih institucija, nego dolaze do razina regionalnih integracija, pa i do samih država, radi stvaranja institucionalnih formi koje bude nove razvojne nade. Stvaranje institucionalnih pretpostavki za ekonomski rast i za ostvarivanje toga rasta i u najsiromašnijim zemljama svijeta postupno će smanjivati barijere koje ograničuju mobilnost u prostoru.

Danas je naglašeno ograničenje, koje se pretvara i u sve veću suprotnost suvremenoga razvitka, u kretanju ljudi između država; često granične barijere onemogućuju kretanje radne snage, pa i ljudi zbog čijeg se blagostanja sve i čini. Liberalizacija kretanja roba i usluga s posebnim naglaskom na intelektualne usluge i kapital sigurno u prvi plan ističe racionalizaciju interesa bogatih, a ne uključivanje siromašnih u razvitak i korištenje ostvarenoga blagostanja. Arhitekti toga modela razvijene su zemlje svijeta, a na praktičnoj provedbi toga modela, ustraju i globalne svjetske institucije. Taj je model, očito, sebičan, nije pravičan ni human, ali nije ni održiv s dugoročnog stajališta. Tu također valja tražiti razloge za reforme koje bi stvarale pretpostavke za dinamičan rast slabije razvijenih zemalja i izvjesna pozitivna očekivanja stanovništva tih zemalja. To je ključna odrednica za smanjivanje migracijskih naboja i za smanjivanje raznih fobija koje migracije neminovno nose. U protivnom, ako se zadrže sadašnje razlike u razini dohotka po stanovniku, a uz rast informiranosti zbog daljeg razvijanja informacijskih sustava može se očekivati i rast želja siromašnih za uključivanje u društva znanja i blagostanja, a samim time i rast migracijskih pritisaka.

Europska integracija pozitivan je primjer kako zahvaljujući skrbi za razvitak nerazvijenog okruženja u relativno kratkome razdoblju od približno jednoga i pol

desetljeća postoje mogućnosti ostvarivanja rasta dohotka i povećanja demokratskih standarda u slabije razvijenim zemljama. Očito je da su se u tome modelu smanjile i brojne tenzije između razvijene zapadne Europe i zemalja istočne Europe koje su živjele u takozvanom preddemokratskom vremenu. Cijena toga modela sigurno je manja od njegovanja modela izolacije i razvijanja raznih sigurnosnih sustava s obje strane željezne zavjese. Europski se model ne može generalizirati, jer su nekadašnje barijere uspostavljene nasilno, pa su na taj način prekidani prirodni i stoljećima razvijani kulturni, ekonomski i politički komplementarni prostori. Europu nije moguće preslikavati, među ostalim, i zbog demografske stvarnosti koju karakteriziraju stagnacija i pogoršanje starosne strukture stanovništva, ali je poučan primjer koji upućuje da nešto valja činiti i za druge i u drugim svjetskim prostorima.

Europski prostor od niza malih tržišta i povijesnih kolonizatora postaje veliko unutarnje tržište koje može igrati tržišnu utakmicu sa Sjevernom Amerikom i sa sve respektabilnijom Azijom. Pored toga, razvitkom će se smirivati migracijski pritisci i ostvarivat će se sloboda kretanja i izjednačivanja uvjeta rada i življenja, promatrano sa stajališta država članica, rezidenata i nerezidenata. Postojat će i suprotni pritisci zasnovani na davno završenim vremenima koji formiraju otpore prema drugima i drugačijima, a sve sa stajališta zaštite nekih lokalnih „superiornosti“ i reafirmacije vrijednosnih sustava iz prethodnih stoljeća. Analiza demografske strukture Europske unije, deset novih članica i Hrvatske i realne ekonomije jedva ostavljaju prostor za hipotetička pitanja tipa: Što bi se događalo da nema integracije? Za ta i slična pitanja teško bi bilo argumentirati odgovor, osobito ako se ne misli restaurirati povijest i neke nove „suvremenije“ kolonijalizme i sukobe. Očito je da pravi odgovor valja tražiti, ne u ideološkim manipulacijama, već u razvitku zasnovanom na inovacijama i na rastu blagostanja ljudi. Klasični modeli i tehnologije pripadaju povijesti, a to vrijedi i za razne fobije koje se zasnivaju na završenim modelima. Ekonomska su otvaranja i povezivanja nezaustavljiva, jednako kao i širenje Unije koje zahtijeva traženje rješenja za probleme svih zemalja, a posebno za probleme slabije razvijenih potencijalnih članica.

Brojnost i osnovne strukture stanovništva

Objašnjenja prirodnog i mehaničkog kretanja stanovništva kreću se u širokom rasponu od tradicionalizma i podneblja, do utjecaja razvitka i blagostanja na demografska stanja u prostoru. Dok su socijalno-ekonomske strukture stanovništva u korelaciji s razinom razvijenosti, teško je ustvrditi da je prirodno kretanje, a posebno natalitet, pod utjecajem ekonomskih parametara. Dinamičan natalitet i mortalitet i dominantno ruralno stanovništvo obično prate tradicionalna i slabije

razvijena društva. Međuregionalna migracijska kretanja uglavnom su usmjerena prema razvijenijim područjima, a unutarnja prema urbanim jezgrama. Motivi migracija su višeslojni. S ekonomskoga stajališta one su mahom vezane uz razlike u razvijenosti i uz rast urbanih struktura brži od rasta ruralnih, što prate i razlike u nadnicama i u standardu života.

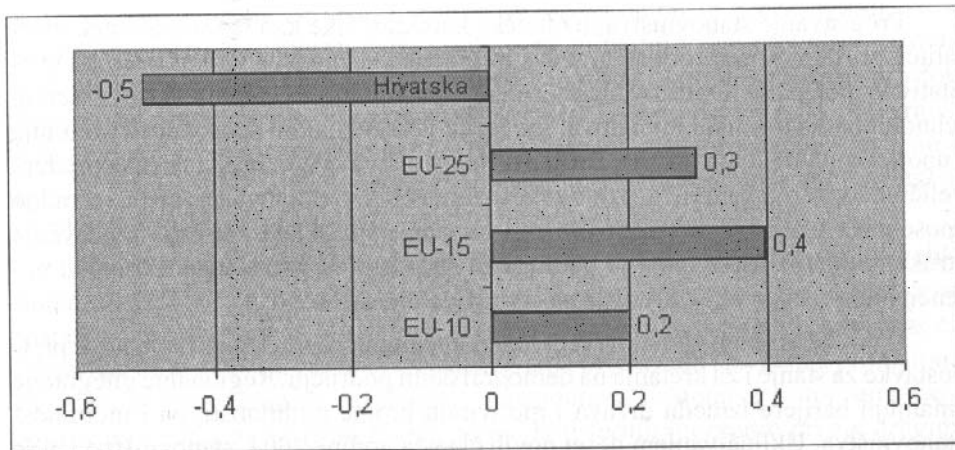
Proučavanje stanovništva, uz fizičke karakteristike kao što su natalitet, mortalitet, prirodni prirast, dobne granice, migracije i slično, sve više uključuje i kvalitativne dimenzije. Obrazovanost i znanje upućuju na sukladnost sa suvremenim tehnologijama u smislu inicijativa, inovacija i potencijalnih sposobnosti kreiranja i upotrebe suvremenih znanja. Brojnost stanovništva i ekonomska snaga određuju veličinu unutarnjega tržišta, a dobna struktura i obrazovna stanja upućuju na radno sposobno i uzdržavano stanovništvo, i na stanje ljudskoga kapitala. Izučavanje struktura stanovništva bitna je podloga za strategiju razvitka, ali i za ocjenu potencijalnog mehaničkog kretanja stanovništva u prostoru.

U novije vrijeme globalni i regionalni integracijski procesi stvaraju nove pretpostavke za stanje i za kretanja na demografskom području. Regionalne integracije smanjuju barijere između država i motiviraju brojne mobilnosti, pa i mobilnost stanovništva. Uključivanjem deset novih članica godine 2004. stanovništvo Unije uvećano je za 20%, ali je smanjena prosječna razina BDP po stanovniku za više od 15%. Unija godine 2004. ima unutarnje tržište od 455 milijuna stanovnika i BDP po stanovniku od oko 23000 USD. Istovremeno povećane su i disproporcije u razvijenosti između zemalja članica. Brojnost stanovništva, površina, razvijenost i drugi relevantni pokazatelji Unije upućuju na to da se radi o izrazito velikom i razvijenom unutarnjem tržištu.

Stanovništvo Unije, i uz pozitivan migracijski saldo, približilo se u prošla dva desetljeća nultoj stopi rasta s izraženim pesimističkim prognozama za buduća kretanja. Valja napomenuti da deset novih članica imaju sporiji rast stanovništva od razvijenih petnaest članica, a to je iznimka i u svjetskim razmjerima. Naime, slabije razvijene zemlje obično karakteriziraju visok prirodni priraštaj i veći udio mlađe dobne skupine u strukturi stanovništva, što u okviru Unije nije slučaj. Identično, pa čak i nešto nepovoljnije, kretanje ukupnoga stanovništva imaju Hrvatska, Bugarska i Rumunjska kao nove potencijalne članice Unije.

Slika 1.

STOPE RASTA STANOVNIŠTVA 1981.-2001.

Izvor: Labor Force Statistics 1981-2001, OECD, Paris, 2002., za Hrvatsku rezultati popisa stanovništva 1981. i 2001. godine.

Nultu stopu i opadanje broja ukupnoga stanovništva prati pogoršanje dobne strukture. U stanovništvu Unije opada udio mlađih dobnih skupina (oko 5% od godine 1980. do 2000.), a raste udio starije populacije (oko 2%). Istovremeno postoji i rast radnog kontingenta kao rezultat pozitivnog migracijskog salda. Naime, prema razvijenim europskim državama postoje migracijski pritisci iz drugih dijelova Europe, ali još intenzivnije iz izvan europskih prostora. Nepotpuni podaci upućuju da se u posljednjih deset godina prošloga stoljeća u zemlje Unije uselilo više od 20 milijuna ljudi. Može se očekivati da će svako novo širenje prouzročiti i pojačano mehaničko kretanje stanovništva između zemalja članica. Motivi migracija višeslojni su, ali u prethodnom slučaju svakako valja istaknuti otvorenu i skrivenu nezaposlenost, nisku proizvodnost i nadnice u slabije razvijenim zemljama okruženja, pa i u nekim članicama Unije. Migracije stanovništva u radnoj i fertilnoj dobi imaju izravan i neizravan (potencijalni natalitet) utjecaj na regionalna demografska kretanja.

U razdoblju od godine 1990. do 2000. sve zemlje Unije imaju pozitivan migracijski saldo, a za članice primljene godine 2004. to vrijedi za Češku, Cipar, Litvu, Slovačku i Sloveniju. Kao imigrantsko područje prednjači Njemačka s oko 50% ukupnih imigranata u Uniju. Intenzitet naseljavanja po zemljama rezultat

je odnosa prema imigrantima, a tu se posebno ističu mogućnosti zapošljavanja i zadovoljavanja osnovnih potreba. No, valja napomenuti da je domicil imigranata pretežno izvan zemalja novih članica, pa i izvan europskoga prostora.

Ako se nastavi ekonomski prosperitet Unije, migracijski će se pritisci nastaviti. Te pritiske mogu ublažiti, ali ne i otkloniti ograničenja (Schengenski sporazum i sl.). Ekonomske migracije mogu se smanjivati intenzivnijim razvitkom u okruženju. Unutarnje migracije smirivat će i promjene u lokacijskoj politici i stimuliranje kretanja oskudnih faktora prema slabije razvijenim dijelovima Unije. Razvijanjem industrije i usluga međuregionalnog značenja u slabije razvijenim regijama/državama mijenja se ekonomski zemljopis.² Pozitivne ekonomske promjene i buduća očekivanja smanjivat će migracijske pritiske u okviru Unije, što će se odraziti na prirodno i mehaničko kretanje stanovništva.

Negativni demografski trendovi karakteriziraju i početak 21 stoljeća. Unija godine 2004. ima oko 455 milijuna stanovnika, što u odnosu na prethodnu godinu znači apsolutni rast od 1217 tisuća stanovnika. No, taj je rast ostvaren zahvaljujući neto migracijama (1017 tisuća) i manjim dijelom prirodnim kretanjem (202 tisuće). Intenzivniji pad prirodnog prirasta stanovništva u godini 2003. bilježe Njemačka (152 tisuće), Italija (47 tisuća) i Mađarska (40 tisuća), a iz kruga EU-15 još jedino Grčka bilježi pad prirodnoga prirasta (2 tisuće), kod EU-10 to se odnosi na sve zemlje osim Cipra, Malte i Slovačke kod kojih prirodni prirast stagnira. Značajno je istaknuti da se u EU-15 godine 2003. uselilo 983 tisuće stanovnika, ali i EU-10 ima pozitivna migracijska kretanja stanovništva od 32 tisuće. Sve zemlje EU-15 imaju pozitivan migracijski saldo koji je najizraženiji kod Španjolske (225 tisuća), Italije (208 tisuća), Njemačke (160 tisuća) i Velike Britanije (103 tisuće), a i zemlje EU-10 također bilježe pozitivne migracije s iznimkom Poljske (15 tisuća), Litve (5 tisuća) i Latvije (1 tisuća) koje imaju negativan migracijski saldo.

Potencijalne članice Bugarska i Rumunjska imaju u godini 2003. smanjenje prirodnog prirasta za 47, odnosno za 56 tisuća stanovnika, a može se očekivati i izražen negativan migracijski saldo. Navedeni scenarij svakako se može primijeniti i na Hrvatsku kao potencijalnu članicu Europske unije. Hrvatska je tradicionalno emigrantsko područje, pa je tako i u uvjetima ograničenja u prostoru za kretanje radne snage. To je osobito značajno kada se uzme u obzir postojeći jaz između strukture gospodarstva i obrazovanja. Obrazovanje je, uz sva ograničenja, na razini višoj od razvijenosti gospodarske strukture i od mogućnosti osiguravanja odgovarajućih radnih mjesta. To posebno vrijedi za tehničke struke koje su bitne za inovacije i za tehnološki razvitak. Može se ustvrditi da strukturni problemi i ograničene mogućnosti zapošljavanja obrazovnih mladih skupina potiču migraci-

² Podrobnije o ekonomskom zemljopisu vidi: Bogunović, A.: *Ekonomске integracije i regionalna politika*, Ekonomski fakultet u Zagrebu, Fakultet ekonomije i turizma «Dr. Mijo Mirković» u Puli i Mikrorad d.o.o., Zagreb, 2001.

je u prostoru. Odnosno, ponuda obrazovanih u tehničkim strukama u Hrvatskoj premašuje potražnju na tržištu rada, pa se mogućnosti zapošljavanja sve više traže u razvijenom europskom okruženju. To će voditi intelektualnom devastiranju Hrvatske i drugih slabije razvijenih zemalja i slabit će činitelje koji bi morali pridonositi konvergenciji u razvijenosti.

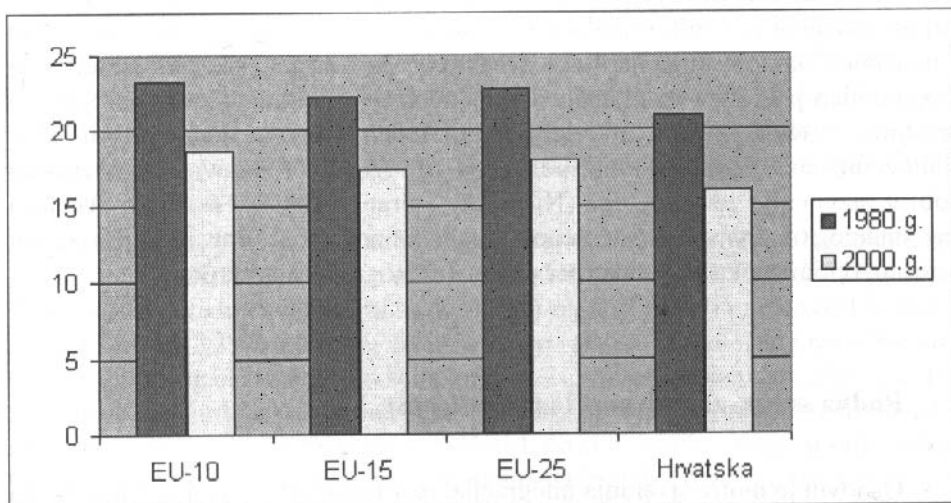
U Uniji postoje značajne razlike u razini razvijenosti, pa to uvjetuje i razlike u nadnicama i motivira mehaničko kretanje stanovništva i pridonosi promjeni regionalne demografske slike. Razvojno promatrano, migracije mogu utjecati na slabljenje razvojnih uvjeta u slabije razvijenim zemljama. U migracije se uključuje najvitalniji dio populacije, promatrano kroz dobne granice i obrazovnu strukturu. Ljudski kapital pritječe u razvijenije dijelove Unije i uključuje u ponudu radnu snagu koja je često spremna prihvatiti i nižu realnu nadnicu. Na taj se način stvara pojačana konkurencija na tržištu rada, a istovremeno, odljev vitalnoga dijela populacije smanjuje razvojne performanse slabije razvijenih dijelova Unije. Proces koji u početku obilježava i stihijnost u kasnijim fazama tražit će intenzivnije mjere ekonomske politike za smirivanje i za zaustavljanje mehaničkog kretanja stanovništva.

Unija i u svjetskim razmjerima pripada samome vrhu po nepovoljnim demografskim kretanjima, a posebno je naglašena nepovoljna starosna struktura stanovništva. U posljednjih 200 godina svjetsko je stanovništvo povećano za oko 5,5 puta, europsko za oko 4 puta, Unije za oko 3,8 puta, a Hrvatske svega za 2,7 puta. U posljednjim se desetljećima pojačava intenzitet smanjivanja stanovništva Hrvatske, pa to uz pogoršanje dobne strukture upućuje na nastavak nepovoljnog trenda, a identično je stanje i kod Bugarske i Rumunjske. U strukturi ukupnoga stanovništva Hrvatske dobna skupina do 14 godina starosti sudjeluje sa svega 16,7%, što je približno jednako (15,1%) dobnoj skupini od 65 i više godina starosti. U posljednjih 50 godina udio mlade dobne skupine u ukupnome stanovništvu Hrvatske gotovo se prepolovio, a udio starije skupine povećan je za 2,5 puta. Izrazito visoke stope senilnosti stanovništva Hrvatske valja vezati uz prirodno kretanje u kojem mortalitet postaje dinamičniji od nataliteta, ali i uz negativan migracijski saldo.³

³ Indeks starenja mjeren odnosom stanovnika starih 65 godina i više i dobne skupine 0-14 godina starosti za Hrvatsku pokazuje pogoršanje od 57,9% godine 1980. na skoro 90% godine 2001., a kritičnim se smatraju vrijednosti koje prelaze 40%.

Slika 2.

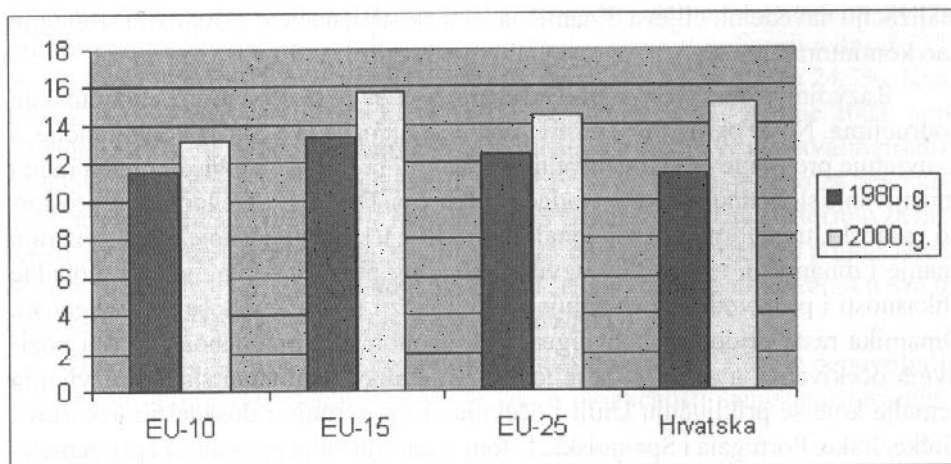
UDIO STANOVNIŠTVA 0-14 GODINA U UKUPNOM STANOVNIŠTVU

Izvor: Labour Force Statistics 1981-2001, OECD, Paris, 2002., za Hrvatsku rezultati popisa stanovništva 1981. i 2001. godine.

Slika 3.

UDIO STANOVNIŠTVA 65+ GODINA U UKUPNOM STANOVNIŠTVU

Izvor: Labour Force Statistics 1981-2001., OECD, Paris, 2002., za Hrvatsku rezultati popisa stanovništva 1981. i 2001. godine.

Demografija Unije, pa i uz pretpostavku daljeg širenja na europske zemlje, očito nije optimistička ni za nadolazeća desetljeća. Nove potencijalne članice imaju još izraženije demografske probleme od sadašnjih članica, pa se može ustvrditi da pad nataliteta obilježava praktično sve europske zemlje. Demografija će se odraziti na očuvanje izvornih vrijednosti na europskome prostoru, ali će i uvjetovati mogućnosti ekonomskoga napretka. Unutareuropski migracijski procesi teško da mogu unijeti pozitivne promjene, pa valja očekivati emigrante izvan europskoga prostora, ali teško da će i ta kretanja kratkoročno popraviti demografsku sliku. Naime, mehanički priljev radno sposobnog stanovništva i stanovništva u fertilnoj dobi u razvijenije zemlje Unije (Njemačka i Francuska) nije pridonio prijelazu stacionarnog tipa stanovništva s nepovoljnom dobnom strukturom u, po prirodnom prirastu, optimističku i po dinamici vitalnu demografsku strukturu.

Radna snaga, zaposlenost i nezaposlenost

Osnovni je motiv stvaranja integracija, pa i Europske unije, rast blagostanja u zemljama članicama. To se zasniva i na pretpostavkama koje Integracija osigurava. Proširenje tržišta uz konkurenciju moralo bi pridonijeti boljem korištenju, alokaciji i efikasnijoj upotrebi raspoloživih faktora. Ekonomski rast uz uvažavanje pretpostavki održivoga razvitka ostvarivat će se upotrebom svježih faktora, pa i pretvaranjem demografskog u radni potencijal. Aktiviranje raspoloživih faktora uz razvitak obrazovanja i ostvarivanje pune zaposlenosti ključni su ciljevi strategije razvitka Integracije i rasta blagostanja stanovništva. Strategija koja omogućuje realizaciju navedenih ciljeva dinamična je, a ne statična, a to aktualizira strategiju kao kontinuiran proces.

Razvojni proces i promjene odvijaju se u svim društvenim i ekonomskim područjima. Novo okruženje i motivi pod utjecajem su sve oštrije konkurencije, a to uvjetuje promjene i dinamičnost inovacija i/ili promjene u odnosu prema radu i smanjivanje slobodnoga u korist radnoga vremena. Dostupnost tehnologija, prostorno i granski, transformira tradicionalne strukture u suvremene koje karakteriziraju znanje i dinamičan tehnološki razvitak. To zbog povećanja parcijalne i globalne efikasnosti i proizvodnosti smanjuje razvojni jaz i mijenja odnose u razvijenosti. Dinamika rasta pridonosi konvergenciji u ekonomskoj razvijenosti i rastu pozitivnih očekivanja, a očito je da je to scenarij kakav stanovnici slabije razvijenih zemalja koje se priključuju Uniji i očekuju. To potvrđuju i dosadašnja iskustava Grčke, Irske, Portugala i Španjolske. U tom scenariju valja promatrati i privremeno pretvaranje prikrivene u otvorenu nezaposlenost i proizvodno zapošljavanje, pa i veću prostornu i gransku mobilnost radne snage.

U Uniji je godine 2003. zaposleno oko 200 milijuna stanovnika, što čini 66% od ukupnog radnog kontingenta, a za EU-15 to je 67,8% i za EU-10 - 56,4% od ukupnog radnoga kontingenta. Najveću stopu zaposlenosti u odnosu na radni kontingent kod EU-10 imaju Cipar (69,2%) i Češka (64,9%), što je na razini visokorazvijenih članica Unije, a znatno je lošija situacija kod Poljske (51,4%).⁴ U Hrvatskoj je zaposleno svega 50,7% radnog kontingenta. To se događa uz permanentno pogoršavanje starosne strukture i uz smanjivanje radnog kontingenta, pa to upućuje na brzo ukidanje postojećih i na sporo kreiranje novih radnih mjesta. Visoka nezaposlenost svakako povećava nesigurnost i potiče migracije i zaoštavanje problema u socijalnoj sferi.

Unija je do 2004. dinamično mijenjala kvalifikacijsku strukturu zaposlenih, pa je tako udio visokokvalificiranih od 20,2% godine 1998. povećan na 24,7% godine 2003., a udio srednjekvalificiranih od 37,5% na 46,1%, udio niskokvalificiranih smanjen je sa 42,3% na 29,2%. To je svakako rezultat tehnološkog razvitka, ali i povećanja razine obrazovanosti stanovništva. Novih deset članica Unije značajno zaostaju u udjelu visokokvalificiranih (17,2%), ali imaju gotovo dvostruki udio srednjekvalificiranih (70,8%) i samo 12% niskokvalificiranih u ukupnoj zaposlenosti. Kvalifikacijska struktura ukupno zaposlenih u Hrvatskoj nepovoljnija je nego kod EU-10. Hrvatska ima 8,8% više zaposlenih s nižim kvalifikacijama, a s udjelom od 19% visokokvalificiranih u ukupnoj zaposlenosti nešto je više (1,8%) od prosjeka EU-10. No, ključno je svakako pitanje rasporeda kvalificiranih i visokokvalificiranih po konkretnim djelatnostima, a zbog stagnacije, pa i zbog nestajanja tehnološki snažnih sektora stvarnost u Hrvatskoj nije optimistička.

Globalnu kvalifikacijsku strukturu prati i sektorska struktura, pa je u promatranome razdoblju udio visokokvalificiranih u poljoprivredi EU-15 povećan od 3,7% na 7,9%, u industriji od 10,9% na 16,3% i u uslugama od 26,6% na 29,7%, pritom su niskokvalificirani bilježili smanjivanje udjela u poljoprivredi od 72% na 59,5%, u industriji od 51,8% na 35,8% i u uslugama od 34,4% na 24,2%. Kvalifikacijska sektorska struktura zaposlenih u zemljama EU-10 godine 2003. prati globalnu strukturu. Slijedi da zemlje EU-10 zaostaju u udjelu visoko kvalificiranih, pa tako njihov udio u industriji iznosi svega 9,1%, kod usluga je udio 24,2% i kod poljoprivrede 7,0%, a to upućuje na minimalno zaostajanje u tim sektorima za razvijenijim zemljama. Prema tome, visoki je udio srednjekvalificiranih u poljoprivredi 63,4%, u industriji 77,3% i u uslugama 67,5%, a udio niskokvalificiranih u sva tri sektora iznimno je nizak i daleko je niži od prosjeka EU-15.

U poljoprivredi Hrvatske nepovoljna je kvalifikacijska, a još je nepovoljnija starosna struktura zaposlenih. Pritom je, zbog mogućnosti samozapošljavanja i

⁴ Vidi: *Employment in Europe 2004, Employment & social affairs*, European Commission, August 2004. str.145.

potrebnih znanja u malim poduzećima, povoljnija obrazovna struktura u uslužnom sektoru. To je, očito, posljedica prirodnih okolnosti, tradicije i relativno nižih ulaganja i bržeg povrata uloženi sredstava u odnosu na prerađivačku industriju u kojoj se permanentno smanjuje udio zaposlenih, koji je godine 2003. bio niži od 20% u ukupnoj zaposlenosti. Posebno su alarmantni stagnacija i smanjivanje zaposlenosti obrazovanih tehničkih struka (inženjeri i tehničari), što se svakako i odražava na inicijative, inovacije i na tehnički progres.

Formalno gledajući, kvalifikacijska je struktura zaposlenih u slabije razvijenim dijelovima Unije (10 novih članica) povoljna i daleko je iznad drugih agregatnih pokazatelja koji oslikavaju stanje realne ekonomije. No, stvarno stanje u smislu operativnih vještina kojima radnici raspolažu i raspored zaposlenih po proizvodnjama oslikavaju se u globalnoj proizvodnosti, a tu su izražene razlike u korist razvijenijih dijelova Unije. Razlike mogu biti određene sektorskom strukturom i razlikama u fizičkom kapitalu, a kada se radi o ljudskome kapitalu, svakako se radi o odgovarajućem rasporedu po proizvodnjama i o prilagodbi obrazovnih struka proizvodnim potrebama. Može se zaključiti da je, i uz brojna ograničenja, predtranzicijski sustav obrazovanja pokrivaio potrebe slabije razvijenih zemalja Unije, pa i Hrvatske, i da je na tome području manji jaz u odnosu na disproporcije u BDP po stanovniku u odnosu na razvijeniji dio Unije. Samim time jasnije su i razlike u parcijalnoj i u globalnoj proizvodnosti. To također upućuje na relativno mala ulaganja potrebna za premošćivanje jaza između raspoloživih znanja i mogućnosti prihvaćanja suvremenih tehnologija.

Očito je da je inferiornost izraženija na području tržišne tradicije, konkurencije, razvijenosti poduzetništva i posebno u izgrađenosti institucija, što je i teško ostvariti u relativno kratkom tranzicijskom razdoblju. Uspješna tranzicija podrazumijevala je prilagodbe na brojnim područjima i realan terminski program prilagođen stvarnosti svake zemlje. Promjena i afirmacija nove vlasničke strukture uključuju zadržavanje razine zaposlenosti i BDP, pa i razine tržišnog udjela poduzeća. Posebno je naglašena problematika stvaranja organizacije, funkcija i efikasnosti centralne države i lokalnih institucija vlasti, da bi se suzbijali kriminal i razne zlouporabe koji su obilježili tranziciju niza zemalja, pa i Hrvatske. Te se karakteristike zaposlenosti EU-10 u značajnoj mjeri mogu preslikati i na Hrvatsku, kada se radi o obrazovanju i vještini radnika, a razlike su izraženije na štetu Hrvatske, kada se radi o kvaliteti tranzicijskoga procesa i posebno o kreiranju radnih mjesta u prerađivačkoj industriji.

Demografska kretanja u okviru Unije i pogoršanje starosne strukture stanovništva upućuju na dugoročno sve naglašenije smanjivanje radnoga kontingenta i radne snage, a to upućuje na migracije i na potrebu uvoza radne snage. Unutarnje promjene i restrukturiranje gospodarstva uz slobodu kretanja i zapošljavanje neće dugoročno biti uzroci tenzija na tržištu rada. Zemlje članice Unije koje su u osamdesetim godinama 20. stoljeća imale nešto življi prirodni prirast (Irska, Portugal i Španjolska), već se godine 2000. sasvim približavaju starosnoj strukturi kakvu

ima prosjek Unije. Porast radnoga kontingenta i ekonomski aktivnoga stanovništva Unije skroman je i može se uglavnom pripisati vremenskim pomacima i osobito vanjskim migracijama.

Pored toga, migracije u okviru Unije valja promatrati sa stajališta slobodnoga kretanja proizvodnih faktora, roba, usluga, pa i sa stajališta izbora prostora ugodnih za život, koji nisu samo namijenjeni radu. Razlike u razini dohotka i nadnica između zemalja potiču migracije radne snage prema razvijenima. No, tijekom kapitala, investicije i tehnološki progres očekuju se i u slabije razvijenim zemljama, a to bi vodilo konvergenciji u dohotku i nadnicama. Druge slobode, osobito kretanje roba i usluga, preko tržišne konkurencije, stvarale bi razvojni nemir, poboljšavale bi ponudu i potražnju i bile bi dodatna poluga ubrzanoga rasta. Ukupnost procesa odvija se u konkurenciji, ali ne bez uloge instrumenata i mjera ekonomske politike, pa i regionalnih, strukturnih i sličnih fondova i mjera kojima je svrha amortizirati inferiornost i stimulirati procese koji su pretpostavka za povećanje blagostanja u svim članicama Unije.

Jasno je da otvaranje parcijalnih prostora europskih država i stvaranje integralnog ekonomskog i političkog prostora uključuje ekonomske, socijalne, ekološke i druge institucionalne pretpostavke za život i rad. Smirivanje i usmjerivanje migracija između slabije razvijenih i razvijenijih zemalja Unije podrazumijeva rast investicijskih inicijativa, strukturne promjene i rast u slabije razvijenim zemljama. Slično počecima tranzicijskoga procesa iz devedesetih godina 20. stoljeća, pojavit će se i kod uključivanja u Uniju brojni negativni trendovi, a prije svega rast nezaposlenosti. To će se događati zbog utjecaja konkurencije i pretvaranjem prikrivene u otvorenu nezaposlenost. U tim počecima valja očekivati pojačane migracijske pritiske i mehaničko kretanje radne snage prema razvijenijim zemljama,⁵ ali će, pozitivni razvojni pomaci i razni tradicionalizmi povećavati pozitivna očekivanja na domicilnim prostorima i postupno će smirivati migracijske pritiske.

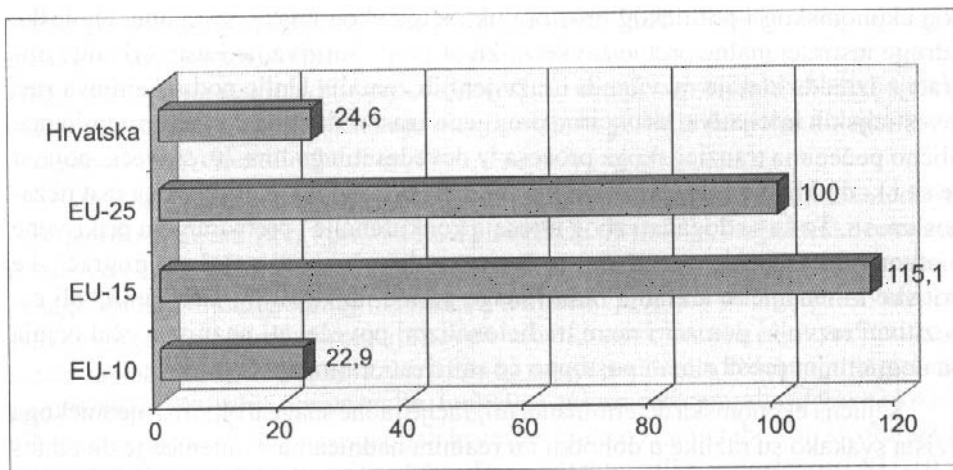
Ključna ekonomska determinanta migracije radne snage u okviru zajedničkoga tržišta svakako su razlike u dohotku i u realnim nadnicama. Činjenica je da odnos u dohotku po stanovniku između petnaest starih članica Unije i novih deset iznosi oko 5:1, i da su nešto blaže disproporcije kada se radi o Hrvatskoj - one se kreću oko 4,5:1 (slika 4.). BDP po stanovniku rezultat je razine globalne proizvodnosti, pa razlike upućuju i na razlike u nadnicama, u standardu, u zaposlenosti, u otvorenoj i u skrivenoj nezaposlenosti. Očito je da su te razlike u korist EU-15, a posebno dvanaestorice, jer su Grčka, Portugal i Španjolska ispod 2/3 razine razvijenosti EU-15.

⁵ Vidi: Kiander, J., Vaitinen, R. and Pass, T. (2002.): "The Eastern Enlargement of the Eurozone and Labour Market Adjustment", *Ezoneplus Working Paper* No. 6. str. 16 i 17.

Priključenje deset novih slabije razvijenih zemalja godine 2004. značajno smanjuje prosječan dohodak po stanovniku Unije, ali razlike između zemalja ostaju, pa na početku valja očekivati i tenzije na tržištu rada, pa i usporavanje rasta realnih nadnica. Negativni udari mogu biti srednjoročnog, ali i dugoročnog dometa, a to će, prije svega, ovisiti o kvaliteti i o brzini strukturnih promjena u slabije razvijenim dijelovima Unije, jednako kao i u oblicima intervencije u svrhu amortiziranja tržišne inferiornosti. Ako regionalna politika Unije osigura dinamične pomake u razvitku i pretvaranje skriveno nezaposlenih u proizvodno zaposlene kod slabije razvijenih zemalja, migracijski će pritisci radne snage prema razvijenijim dijelovima Unije slabiti.

Slika 4.

BDP PO STANOVNIKU 2003. (EU-25=100)

Izvor: World Development Indicators - DB (WB, 2005)

No, migracije radne snage u prostoru motivirane su i drugim brojnim činiteljima, tako da neki sekundarni razlozi, po opsegu i dinamici, mogu postati primarni i obrnuto. Sekundarni razlozi naprosto popunjavaju matricu determinanti koje utječu na kretanje ljudi u prostoru. Ključna su odrednica stanje na tržištu rada i kratkoročna očekivanja vezana uz njega. Recesija s visokom nezaposlenošću i s izostankom slobodnih radnih mjesta u razvijenim zemljama nije optimistička za potencijalne migrante iz siromašnijih zemalja. Bitan je i pouzdan informacijski sustav koji u svakome trenutku daje sliku stanja na tržištu rada.

Kada se radi o međuregionalnim migracijama, ili u ovom slučaju o migracijama radne snage iz siromašnijih u bogatije zemlje Unije, svakako su relevantna događanja u prvim zemljama. Stabilnost i dinamičan rast povećavaju pozitivna očekivanja, a to uz brojne druge determinante, uključujući one tradicionalne, posebno smiruje tzv. špekulativne migracije. Relativan rast dohotka i nadnica u siromašnijim zemljama članicama Unije brži od rasta u razvijenijim zemljama, što je realna pretpostavka, uvjetuje dugoročno konvergenciju u ekonomskoj sferi, ali i na brojnim drugim područjima. Procesi o kojima je riječ neće otkloniti, ali će sigurno smanjiti migracije radne snage.

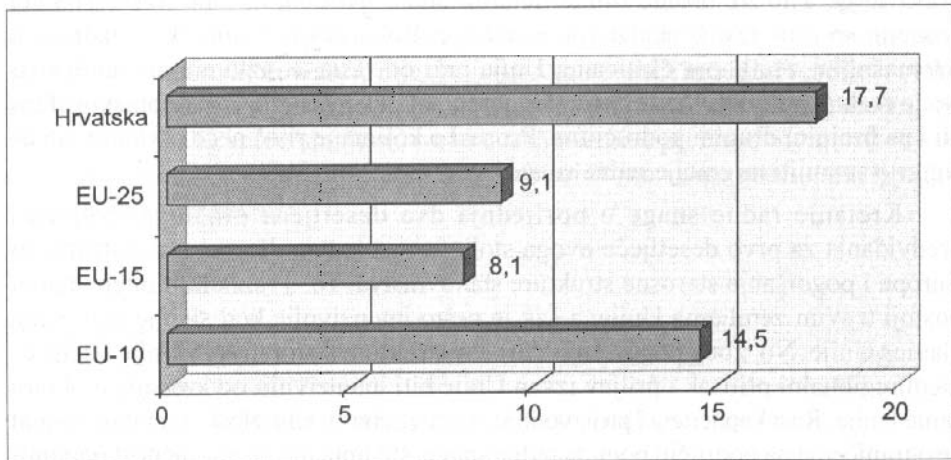
Kretanje radne snage u posljednja dva desetljeća prošloga stoljeća i predviđanja za prvo desetljeće ovoga stoljeća rezultat su demografske stvarnosti Europe i pogoršanja starosne strukture stanovništva. To, s različitim intenzitetom postoji u svim zemljama Unije, a čak je nešto intenzivnije kod slabije razvijenih članica Unije. No, zbog pogoršanja starosne strukture stanovništva Unije i dalje će međuregionalni pritisak i priljev izvan Unije biti intenzivniji od kretanja u okviru same Unije. Rast kapaciteta i proizvodnje, uz intenzivniji tehnološki razvitak, stvarat će ograničenja na području ponude radne snage, što upućuje na mogućnost popunjavanja raspoloživih radnih mjesta migrantima izvan Unije. Umjerena dugoročna predviđanja imat će nešto intenzivnije kratkoročne teškoće. Ulaskom u članstvo, nove su zemlje članice imale na početku porast nezaposlenosti i taj je porast koreliran razinom razvijenosti. To je karakteriziralo Irsku, Portugal, Španjolsku, pa i visokorazvijene zemlje kao što su Finska i Švedska, što se može objasniti tržišnom globalizacijom, konkurencijom i razdobljem prilagođivanja. Kod slabije razvijenih zemalja razdoblje prilagođivanja duže je i ovisi o razini otvorene i skrivene nezaposlenosti i o brzini strukturnih promjena.

Stopa otvorene nezaposlenosti mijenja se od godine do godine, a rezultati za nekoliko posljednjih godina upućuju na mnogo blaži jaz između novih i starih članica Unije u odnosu na druge ekonomske pokazatelje (slika 5.). Tako su Češka sa 6,5% i Slovenija sa stopom nezaposlenosti od oko 7% na razini Unije, a u okviru deseterice najveću nezaposlenost bilježe Latvija i Litva sa stopom od oko 13% i Slovačka sa stopom od 12,5%. Brojnost radnoga kontingenta i radne snage navedenih zemalja ne daje razloge za zabrinutost. To svakako ne vrijedi i za Poljsku, koja s otvorenom nezaposlenošću od oko 16% ima sasvim drugačiju apsolutnu težinu i podiže ukupnu nezaposlenost novih članica na više od 11%, što je za 57% više nego kod EU-15, istovremeno je stopa nezaposlenosti u Hrvatskoj u posljednjih nekoliko godina između 15% i 20%.⁶

⁶ Raspon u stopi nezaposlenosti za Hrvatsku uvjetovan je metodološkim pristupom, tako da anketa o radnoj snazi po metodologiji ILO vjerojatno podcjenjuje nezaposlenost i za godinu 2003. stopa je ispod 15% ili oko 259 tisuća, dok registrirana nezaposlenost kod zavoda za zapošljavanje je 329 tisuća ili preko 19%.

Slika 5.

STOPA NEZAPOSLENOSTI 2003.-04.

Izvor: Employment in Europe 2004, Employment and social affairs, European Commission, 2004.

Stvarno stanje u otvorenoj nezaposlenosti razlikuje se od statističkih praćenja. Zbog ograničenih materijalnih mogućnosti i visokih troškova koji zahtijevaju skrb o nezaposlenima, stvaraju se institucionalne i organizacijske barijere koje obeshrabruju nezaposlene. Gubljenje povjerenja u institucionalno rješavanje problema utječe na izbjegavanje registriranja i na taj način na transferiranje neželjene u željenu nezaposlenost.

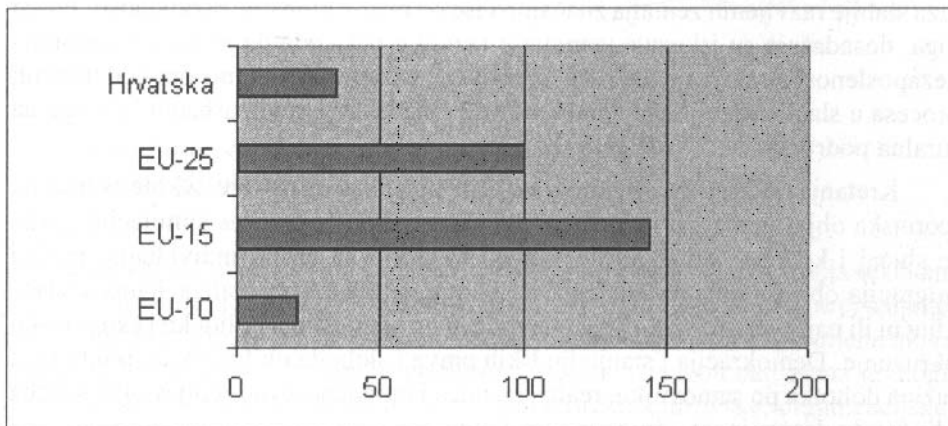
Otvorena nezaposlenost svakako je značajna, ali se kod zemalja novih članica ne smije zanemariti ni skrivena nezaposlenost, koja je posljedica niske razine proizvodnosti rada. To je karakteristika svih slabije razvijenih zemalja i tu se na početku reformi i strukturnih promjena kreiraju ključni poticaji za prilaz iz skrivene u otvorenu nezaposlenost i za međuregionalno kretanje radne snage. Grubi izračuni za zemlje nove članice Unije pokazuju da je prikrivena nezaposlenost šest puta veća od otvorene nezaposlenosti, ili uz pretpostavku prosječne proizvodnosti EU-15, postojeći bi BDP zemlje EU-10 mogle ostvariti na razini od približno 1/3 od ukupno sada zaposlenih, za Hrvatsku je to približno 1/2 od ukupno zaposlenih. Strukturne promjene, dinamika rasta i konkurencija utjecat će na intenzitet pretvaranja prikrivene nezaposlenosti u proizvodnu zaposlenost, ali i u otvorenu nezaposlenost.⁷

⁷ Izračun se zasniva na slijedećoj relaciji: skrivena nezaposlenost (u) = ostvarenoj proizvodnji podijeljenoj s ostvarenom proizvodnošću mjerne jedinice (L) – ostvarena proizvodnja mjerne jedinice podijeljena s proizvodnošću uzorne jedinice (L*), tj. u ovom slučaju EU-15.

No, prikrivenu nezaposlenost obično prate i razlike u realnim nadnicama. Početak restrukturiranja prati stagnacija jednako kao i pad realnih nadnica. Nakon nekoliko početnih godina nadnice postupno rastu. Promatrajući tranzicijsko razdoblje u novoprimljenim članicama Unije, dobivamo i argumente za tu tvrdnju. Tako su u razdoblju od 1992. do 2000. nadnice u Češkoj povećane za 5 puta, u Poljskoj za 4 puta, a u Mađarskoj i u Portugalu udvostručene su.⁸ No, prosječan trošak rada u razdoblju od godine 1995. do 2003. u novoprimljenim članicama Unije sedam je puta manji nego u zemljama starim članicama. Prosječan trošak rada za 25 zemalja bit će niži za oko 44% u odnosu na zemlje stare članice (EU-15).

Slika 6.

PROSJEČNA GODIŠNJA NADNICA U INDUSTRIJI
ZA RAZDOBLJE 1995.-2003. (EU-25=100)

Izvor: Employment in Europe 2004, Employment and Social Affairs, European Commission, 2004. i Economic Survey, No.1 2004., United Nations, Geneva.

Uz otvorenu i prikrivenu nezaposlenost značajne su i razlike u socijalno-ekonomskoj strukturi stanovništva. Poljska, Litva i Latvija imaju oko 1/5 poljoprivred-

⁸ Vidi: Belke, A. and Hebler, M.: "Central and Eastern European Countries in the EU: Labour Market Impacts of Enlargement?", Paper Prepared for the 4th International Conference «Institutions in Transition», Portorož (Slovenija) on 23-24 June 2000.

nog stanovništva, što je mnogo više od prosjeka petnaest starih članica Europske unije (oko 5%), a kod svih su ostalih zemalja iz kruga deseterice manje od 10%, Malta ima čak i manje 2% poljoprivrednog stanovništva. Hrvatska ima udio od oko 5,8% poljoprivrednog stanovništva, tako se ne može očekivati priljev poljoprivrednog u nepoljoprivredno stanovništvo, već se zbog starosne i obrazovne strukture hrvatskoga sela, može očekivati, najblaže rečeno, zadržavanje postojećih odnosa. Niske nadnice kao rezultat ruralne strukture i niske proizvodnosti mogu predstavljati značajnu determinantu kretanja stanovništva u prostoru. No, udio naknada zaposlenima u BDP kod razvijenih članica EU-15 kreće se oko 50% i ima tendenciju laganog rasta, a kod EU-10 manji je od 45% i ima tendenciju pada. Hrvatska je iznad razine EU-10 i blizu je udjelu nadnica u BDP razvijenih zemalja.

Kretanje radne snage ići će i u smjeru iz ruralne u urbanu strukturu u okviru zemlje, ali i prema urbanoj strukturi izvan zemlje. To posebno vrijedi za zemlje koje imaju nisku proizvodnost i relativno visok udio poljoprivrednog u ukupnome stanovništvu, a nemaju prirodne uvjete za razvitak poljoprivrede. Urbana je struktura produktivnija i nudi druge brojne sadržaje i mogućnosti, a to privlači ruralno stanovništvo i povećava razinu urbaniziranosti, ako je stopa urbaniziranosti kod niza slabije razvijenih zemalja značajno više od razine globalne razvijenosti. Pored toga, dosadašnja su iskustva zemalja u razvitku pokazala da je urbana otvorena nezaposlenost atraktivnija od ruralne skrivene nezaposlenosti, pritom kod urbanih procesa u slabije razvijenim zemljama valja očekivati širenje urbanih sadržaja na ruralna područja.

Kretanja ljudi u prostoru imaju različite pojedinačne motive za koje su tražena teoretska objašnjenja, pa i izrada modela koji omogućuju razne simulacije, takav je slučaj i kod proširivanja Integracije.⁹ U teoriji se brojni individualni motivi migracija obično sintetiziraju i generaliziraju. U tim se generalizacijama izvlače ključni ili najčešći faktori koji se uglavnom mogu smjestiti u političko i ekonomsko okruženje. Demokracija i stanje ljudskih prava i sloboda obilježeni su politički, a razina dohotka po stanovniku, realna nadnica i mogućnost zadovoljavanja potreba ključne su determinante drugoga okruženja.

Današnja brojnost, brzina i dostupnost informacija omogućuju relevantne spoznaje o novim prostorima i o uvjetima života i rada i u najudaljenijim zemljama, što smanjuje rizike koje sa sobom nose promjena radnoga mjesta i posebno života, pa i špekulativne migracije. Potražnja radne snage otkriva kvalifikacijske zahtjeve, radne uvjete i poslovne ponude poduzeća, što potencijalni radnici mogu valorizirati. Ponuda i potražnja uključuju i troškove. Tvrtke i radnici u tim interakcijama koje još nisu i poslovni odnos troše resurse, pa se postavlja i pitanje troška koji su

⁹ Vidi: Calmfors, L. (2001.): "Unemployment, Labor Market Reform, and Monetary Union", *Journal of Labor Economics*, Vol. 19, Issue 2, pp 265-289

spremni učiniti. Trošak je posebno značajan u recesijama kada je tržište rada oštro, a mogućnosti angažiranja resursa ograničene.

Ako postoji visoka nezaposlenost u odnosu prema ponudi radnih mjesta, smanjuje se vjerojatnost nalaženja posla, posebno posla sa zadovoljavajućim nadnicama. Te vjerojatnosti potencijalni migranti vrednuju i u kontekstu očekivanja u matičnoj zemlji. Praksa pokazuje da slabije razvijene zemlje Unije imaju relativno dinamičniji rast BDP, plaća i ponude radnih mjesta od razvijenijih zemalja, što je pretpostavka za dalja pozitivna očekivanja. Izražene apsolutne razlike u razvijenosti, pa i razlike u plaćama, neće biti toliko atraktivne i početni migracijski udari godinama postaju sve blaži i postupno se smiruju.

No, ako razvijene zemlje Unije nisu u recesiji, onda je i tržište rada blago, pa se situacija mijenja u korist potencijalnih imigranata. U toj situaciji nezaposlenost teži prirodnoj stopi i realna nadnica ima tendenciju porasta. To je scenarij u kojem radna snaga razvijenih zemalja Unije dodatno slobodno vrijeme više vrednuje od radnog vremena, a to omogućuje zapošljavanje imigranata. Tržište je dinamično i recesija zamjenjuje prosperitet i obratno, a zbog demografske situacije u Uniji ponuda radne snage imat će sve užu bazu, što također valoriziraju potencijalni migranti.

Utjecaj integracijskog tržišta na restrukturiranje i na rast gospodarstva

Osnovni cilj tranzicije gospodarstva prijašnjih socijalističkih zemalja sukladan je sa ciljem Unije, a to je rast blagostanja naroda. To pretpostavlja brojne promjene, pa i stvaranje stabilnog pravnog, ekonomskog i socijalnog sustava i promjenu uloge države u gospodarstvu. Naime, u predtranzicijskom vremenu naglašena je uloga države u ekonomskom životu, pa tako država preko kadrovske, organizacijske, komercijalne i cjenovne politike, a posebno preko politike raspodjele, odlučuje o ekonomskom razvitku, a u tom su razvitku zamagljeni efikasnost, proizvodnost i parcijalni poslovni uspjesi i neuspjesi. Razvitak ekonomski efikasne vlasničke i privredne strukture jedna je karika, a institucionalni je okvir druga bitna poluga za stvaranje uspješne tržišne privrede. Formiranje institucija pretpostavka je za otklanjanje tranzicijskih deformacija, pa i kriminala i korupcije kojima su opterećene tranzicijske zemlje. Otvaranje zatvorenih lokalnih tržišta značilo je nove razvojne perspektive, ali i probleme koje domaćim tržišno neprilagođenim proizvođačima nosi snažna konkurencija. Pod posebnim su udarom zatečena struktura i kriteriji alokacije faktora, a i stvaranje informacijskih sustava važnih za funkcioniranje tržišta. Proizvodne i sektorske gospodarske promjene i restrukturiranje, pretpostavljaju brojne institucionalne promjene, ali i svježi kapital i vrijeme.

Tranzicija, privatizacija i otvaranje ekonomije uz činjenicu da institucije sustava nisu formirane pogodovali su kriminalu i korupciji, a to je rezultiralo propadanjem nacionalnih gospodarstava. Razine ponora visoko su korelirane s deformiranim makroekonomskim okruženjem. Naime, intenzitet pada BDP i rast nezaposlenosti dobrim su dijelom uvjetovani privatizacijskim kriminalom u prvoj polovini devedesetih godina 20. stoljeća. Veći institucionalizirani kriminal značio je i veće zaostajanje u realnoj ekonomiji; to argumentiraju procesi u zemljama bivših SSSR i Jugoslavije, s iznimkom Slovenije, pa zato te zemlje još nisu dostigle razinu razvijenosti iz pred tranzicijskog vremena. Slovenija je uspješno provela promjene i značajno je premašila pred tranzicijsku razinu razvijenosti, a Hrvatska se nakon petnaest godina približava tim kvantitativnim vrijednostima. Vraćanje na uobičajene i stabilne staze rasta traži vrijeme i svježi kapital, pa se u većini slučajeva s razvojnog stajališta može govoriti i o izgubljenim desetljećima. Stvoreni su opća nesigurnost i nepovjerenje, osobito vanjskih potencijalnih kreditora. Domaći nedovoljno samostalan i kreativan menadžment usmjerio je pozornost i stvaralačku energiju na pokušaje očuvanja postojećih sadržaja, onih koji su formirani u netržišnim uvjetima.

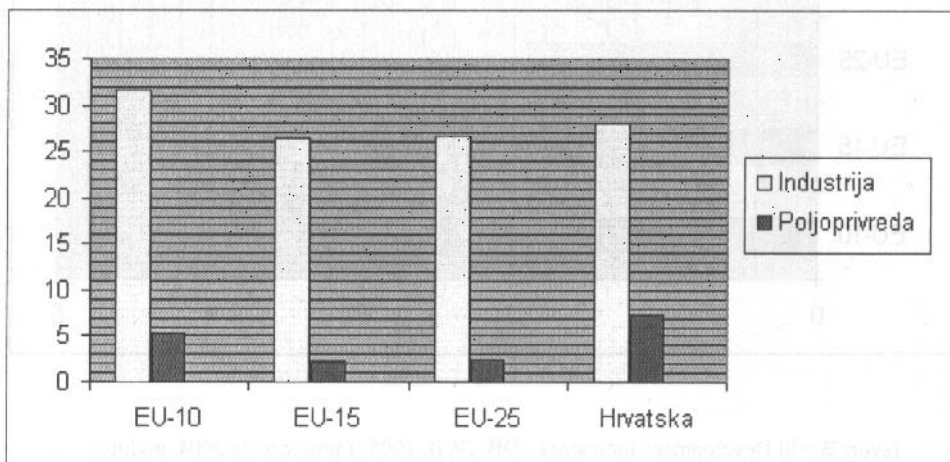
Hrvatsku privredu, kao i druge zemlje na prostoru bivše Jugoslavije, od godine 1980. do 1990. karakteriziraju investicije na razini amortizacije, tehnološko zaostajanje i stagnacija rasta. Rat i tranzicija pokidali su prije uspostavljene poslovne veze, a to je bilo teško kompenzirati novim tržištima, pa se Hrvatska tek godine 2005. približila razini BDP od prije 15 godina. Tranzicijske zemlje koje su se priključile Uniji oko sredine 2004. nešto su brže kompenzirale padove i izvele prilagodbe, i to dijelom i zbog inferiornosti svojih prijašnjih rigidnih državnih sustava i ekonomija. Ostalim će zemljama bivše Jugoslavije biti potrebno još jedno desetljeće da bi ostvarile ekonomsku razinu razvijenosti iz razdoblja koje je prethodilo ratu i tranziciji. Raspad bivših totalitarnih država izazvao je velike ekonomske poremećaje zato što su postojeća struktura i odnosi stvarani sustavski i proizvodno pedesetak godina, pa je valjalo preusmjeravati i nekadašnje jedinstvene infrastrukturne sustave (energetiku, promet, komunikacijske sustave). Pored toga, stvarani su i nova poduzetnička klima, i nove vještine menadžmenta, jednako kao i prilagodbe ljudskoga kapitala tržišnim procesima.

Lomovi su osobito izraženi kod zemalja koje su u strukturi imale oko 40% udjela industrije i u kojima je dominirala procesna industrija (investicijska dobra), to se odnosilo i na Hrvatsku, jer je proizvodnja u inputu, outputu i u kooperacijama bila vezana uz prostor bivšega unutarnjega tržišta. Ekonomsko otvaranje zemalja prema razvijenom okruženju značilo je izlaganje drugim vrijednostima i snažnoj konkurenciji. Tako se početni pad i stagnacija u rastu na početku devedesetih godina 20. stoljeća, u drugome dijelu toga desetljeća i na početku dvijetisućitih godina stabilizira i vraća privredu Hrvatske na stabilne i relativno dinamične staze rasta. To svakako znači i doprinos promjeni strukture gospodarstva, pa preko povoljnijih relativnih odnosa i konvergenciji u razini razvijenosti.

To je svakako vodilo i promjeni gospodarske strukture tih zemalja, iako na relativno niskoj razini globalne proizvodnosti i dohotka po stanovniku. Naime, sektorska struktura BDP ukazuje da su zemlje nove članice Unije smanjile udio sekundarnog sektora od oko 40% na nešto više od 30% i udio poljoprivrede za oko 5%, a to karakterizira razvijenije zemlje (slika 7.). To se može objasniti nestajanjem u industriji organizacijski i tehnološki tromih, a tržišno neatraktivnih proizvodnji, što je u početku rezultiralo smanjenjem ukupnih aktivnosti i postupnim razvijanjem novih proizvodnji. No, takvo je objašnjenje pojednostavnjeno. Osnovni razlog, kod svih tranzicijskih zemalja valja tražiti, u institucionalnoj nepripremljenosti za prijelaz na tržišne uvjete i konkurenciju, što je uzrokovalo gubitak radnih mjesta i pad BDP.¹⁰ U poljoprivredi je restrukturiranje značilo organizacijske i vlasničke promjene, pritom valja znati da je rast proizvodnje u toj grani uvjetovan značajnim investicijama u novu organizaciju i tehnologiju, što je izostalo. Zato se preustroj i proizvodnja uglavnom odvijaju pod utjecajem ishitrenih stihijskih kratkoročnih mjera i prirodnih utjecaja (suše, poplave i drugog), pa se može govoriti o skromnim pomacima.

Slika 7.

UDIO U BDP 2003.

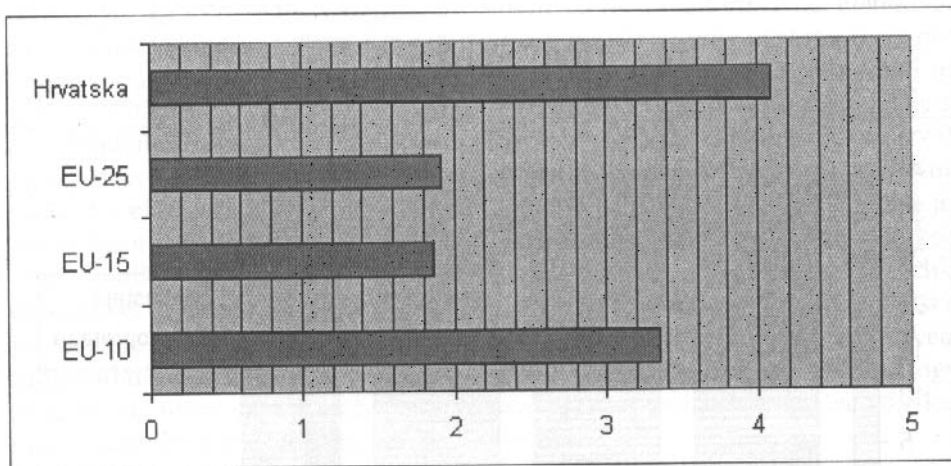
Izvor: World Development Indicators - DB (WB, 2005)

¹⁰ Vidi: Stiglitz, J. (2004): Globalizacija i dvojbe koje izaziva, Algoritam, Zagreb

Sektorska struktura zaposlenosti kod EU-15 identična je sa strukturom BDP. Naime, poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo u strukturi BDP sudjeluju s oko 3,2%, a u ukupnoj zaposlenosti poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo sudjeluju sa 4,1%, industrija sa 25% i tercijarni sektor sa 70,9%. Kod EU-10 naglašeniji je primarni sektor u odnosu na razvijeniji dio Unije i u tome je sektoru zaposleno 12,4%, u industriji 31,9%, a u tercijarnom sektoru 55,6%. Hrvatska je po sektorskoj strukturi zaposlenosti bliža EU-15, pa je u primarnom sektoru zaposleno oko 5%, u industriji 27%, a u tercijarnom sektoru 68% od ukupno zaposlenih. No, komparativno gledano razlike između slabije razvijenih članica i Hrvatske i razvijenih zemalja Unije značajne su u udjelu industrija s visokim tehnologijama i s visokom proizvodnošću, a to i uvjetuje restrukturiranje gospodarstva, pa i obrazovnih sustava.

Slika 8.

PROSJEČNE STOPE RASTA BDP 2000.-04.

Izvor: World Development Indicators - DB (WB, 2005) i procjene za 2004. godinu

Kada bi se pretpostavio nastavak dinamike rasta (slika 8.), proces konvergencije BDP po stanovniku bio bi osobito dugačak. Naime, stope rasta 2000.-2004. Europske unije i Hrvatske od 2,1%, odnosno nešto više od 4% prosječno godišnje upućuju na dugoročan proces konvergencije i izjednačivanja BDP po stanovniku. Uz tu je dinamiku riječ o više od 60 godina za Hrvatsku i više od 90 godina za zemlje

za EU-10. Taj pesimistički scenarij polazi od stope rasta EU-25 od 2,1%, za EU-10 3,8% i za Hrvatsku od 4,5% prosječno godišnje, a prikazan je na slici 9.¹¹

Nastavljanje trenda iz prve polovine prvoga desetljeća ovoga stoljeća nerealno je, jer je gospodarstvo razvijenih članica Unije (Njemačka) u recesiji i valja očekivati dinamiziranje rasta. Pored toga, slabije razvijene članice Unije imaju pozitivna očekivanja koja su vezana uz smanjivanje disproporcija u razvijenosti, a relativni odnosi u ostvarenim stopama rasta ne dopuštaju previše optimizma. Slučaj Hrvatske specifičan je, zato što je, komparativno gledano, ostvarila relativno zadovoljavajuću dinamiku, ali ključni je činitelj ostvarene dinamike pregrijana domaća potražnja koja je izazvala tenzije u raspodjeli, rast inozemnog i unutarnjeg duga, a posebno i, uz smanjivanje stope aktivnosti stanovništva visoku stopu nezaposlenosti. Radi se o dvojnog problemu koji se manifestira suženim manevarskim prostorom (dalje zaduživanje) i ostvarivanjem visoke dinamike rasta potrebne za rješavanje kumuliranih nesklada.

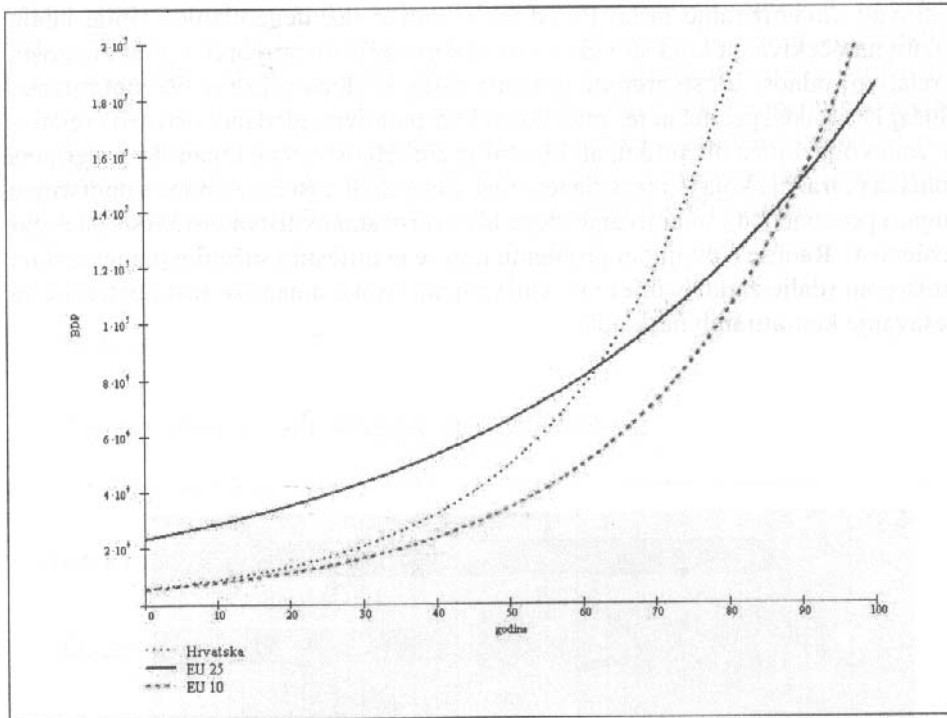
¹¹ Vrijeme potrebno za izjednačivanje BDP po stanovniku računano je primjenom slijedećeg obrasca:

$$n = \frac{\log \frac{Q_u}{Q_d}}{\log(1+r_d) - \log(1+r_u)}$$

gdje je n = broj godina; Q = BDP, indeksi u i d označuju Uniju i zemlju koja konvergira, a r = stopa rasta.

Slika 9.

KONVERGENCIJA BDP PO STANOVNIKU

Izvor: Kalkulacija autora

Unija je u fazi brojnih inicijativa za poklanjanje zavidne pozornosti znanosti i znanstvenim istraživanjima, pa je moguće očekivati inovacijske procese i nove tehnologije, što je pretpostavka za prevladavanje recesije i za rješavanje nezaposlenosti. Restrukturiranje gospodarstva i rast odvijat će se i pod pritiskom konkurencije iz mnogoljudnih zemalja osobito iz Azije (Kina, Indija i Koreja), ali i pod pritiskom SAD. To znači da će se poboljšati kvaliteta ljudskoga kapitala i njegove upotrebe u proizvodnjama koje uključuju veću razinu znanja. Želja pretvoriti gospodarstva Unije u najsnažnije svjetsko gospodarstvo do godine 2010. podrazumijeva dinamiku rasta od približno 3,5% prosječno godišnje, a to je i uvjet za rješavanje nezaposlenosti i za njezino primicanje prirodnoj stopi.¹²

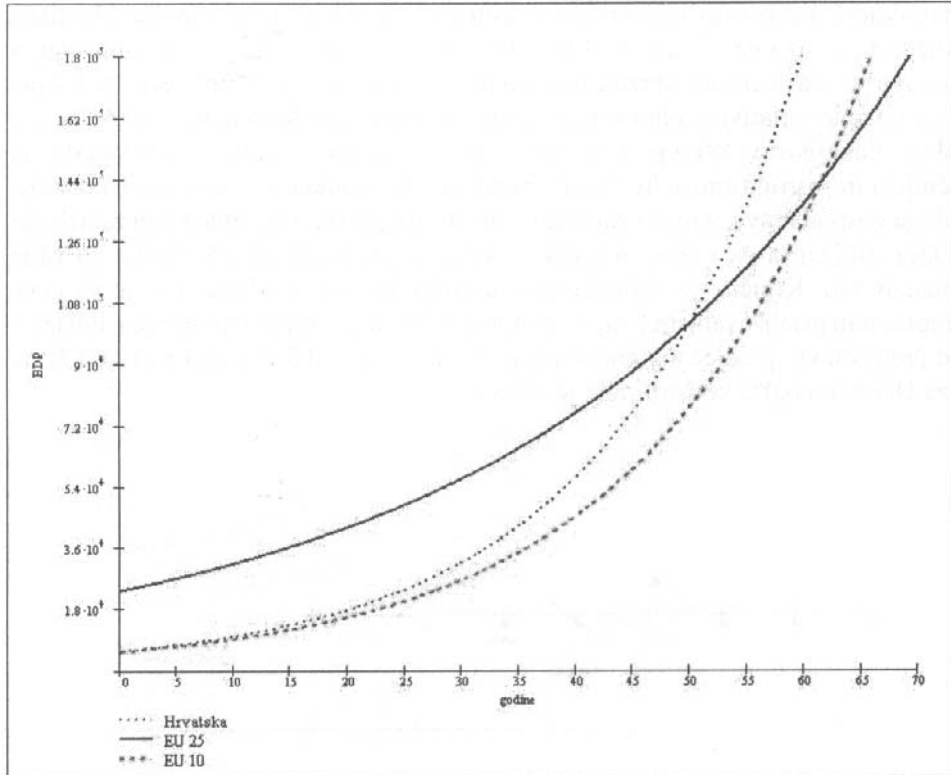
¹² Za vrijeme grčkog predsjedanja Unijom lideri EU-15 u Lisabonu donijeli su godine 2000. Agendu do godine 2010. Zasnivajući razvitak na znanju, EU gospodarstvo moralo je do 2010. godine postati

Ostvariti prosječnu stopu od 3,5% u prvome desetljeću značilo bi za narednih šest godina dinamiku rasta od 4,5% prosječno godišnje, a to je teško očekivati, pa se i stopa rasta od 3,0% prosječno godišnje za to razdoblje čini ambicioznom. U tome scenariju svakako više prostora za rast imaju slabije razvijene članice. Uz pretpostavku zadržavanja relativnih razlika u rastu analiziranih skupina zemalja i Hrvatske slijedi da bi uz rast EU-25 od 3,0%, EU-10 rasle oko 5% prosječno godišnje, a njihova bi jača dinamika ubrzala ukupan rast Unije za oko 0,2% prosječno godišnje. Zadržavajući relativne odnose i za Hrvatsku stopa rasta kretala bi se oko 6%. Za takvu dinamiku svakako postoje argumenti za i protiv. Argumenti za svakako su učinjeni infrastrukturni zahvati (prometnice) i multiplikator koji utječe na rast ostaloga gospodarstva, a tu je i zapostavljenost niza proizvodnji značajnih za uslužni sektor (turizam), pa i izravan izvoz razvitak kojeg u narednome razdoblju valja intenzivirati. Ključno je ograničenje već ostvarena razina duga, a to je moguće amortizirati približavanjem Uniji i izborom kvalitetnih razvojnih programa. Polazeći od pretpostavki prosječnog godišnjeg rasta za EU-25 od 3,0%, za EU-10 od 5,5% i za Hrvatsku 6,0% konstruirana je slika 10.

najsnažnije svjetsko gospodarstvo, što podrazumijeva rast oko 3,5% prosječno godišnje, rješavanje visoke nezaposlenosti, modernizaciju socijalne sfere na osnovi suradnje i otklanjanja socijalne isključivosti i stvaranje sustava potpore vitalnim ekonomskim politikama koje se zasnivaju na održivom razvitku.

Slika 10.

KONVERGENCIJA BDP PO STANOVNIKU

Izvor: Kalkulacija autora

Očito je da će se sadašnje izražene apsolutne razlike u BDP po stanovniku kratkoročno realno povećavati, jer sudionici ekonomske politike i ne razmišljaju o dinamičnom rastu. Teško je vjerovati u ostvarivanje visoke dinamike za koju se ne stvaraju pretpostavke, pa se može reći da postoji nepovjerenje prema relativno visokim stopama. Primjeri vezani uz Uniju (Irska više od 7,5%) otklanjaju nepovjerenje i model dinamičnoga razvitka čine mogućim, pa i realnim, to više ako se usporede resursi Hrvatske s resursima (ljudski kapital, fizički kapital, prirodni uvjeti) zemalja koje su ostvarile visoku dinamiku, osim toga, za mala tržišta (Hrvatska) ekonomski odnosi s okruženjem, posebno izvoz, nisu konstantni. Pored toga, Hrvatska je imala dugo razdoblje tranzicije, restrukturiranja i osobito kompenzacije pada BDP, što upućuje na mogućnost dinamiziranja rasta. Svaki postotni poen rasta bitno smanjuje jaz i ubrzava konvergenciju.

Situacija kod EU-10 identična je, s tim da je dosadašnja prosječna stopa rasta nešto niža od dinamike Hrvatske i kreće se između 3% i 3,6% prosječno godišnje. Tako da poen rasta znači i desetljeće više/manje za sustizanje, uz pretpostavku da su svi ostali relevantni činitelji konstante. No, ta igra s neizvjesnom budućnošću ima zadatak stvarati povjerenje u vlastite snage i, što je najvažnije, pozitivna očekivanja. Dinamičan rast u ovome slučaju znači stope veće od 5%, jer je to i pretpostavka da se apsolutni jaz, u srednjem roku, ne širi, ali je i uvjet za rješavanje kumuliranih unutarnjih i vanjskih debalansa. Za razbijanje nepovjerenja u mogućnosti dinamičnoga rasta valja se osvrnuti i na već spominjanu Kinu koja, i ne uvijek uz naklonost razvijenoga okruženja (Japan i SAD), s prosječnom stopom više od 9,4% u razdoblju od 25 godina uspjela je svoj BDP povećati za 8,8 puta.

Hrvatska je u posljednje četiri godine ostvarila prosječnu stopu više od 4%, pa se može očekivati da povezivanje i aktivna suradnja s Unijom liberaliziraju odnose, ali i intenziviraju pomoć (strukturni, regionalni i slični fondovi), što omekšava razvojna ograničenja i odražava se na dinamiku rasta. Ključni su problem izbor relevantnih razvojnih projekata i rješavanje razvojno relevantnih činitelja u okviru zemlje, a posebno na području institucionalnih pretpostavki, ali i stvaranje i prilagodba ljudskoga kapitala. Valja imati na umu da je u posljednjih nekoliko godina okruženje bilo otvoreno prema Hrvatskoj, što se očituje priljevom kapitala, ali stagnacija izvoza upozorava da, blago rečeno, izbor projekata i alokacija duga baš i nisu bili najbolji.

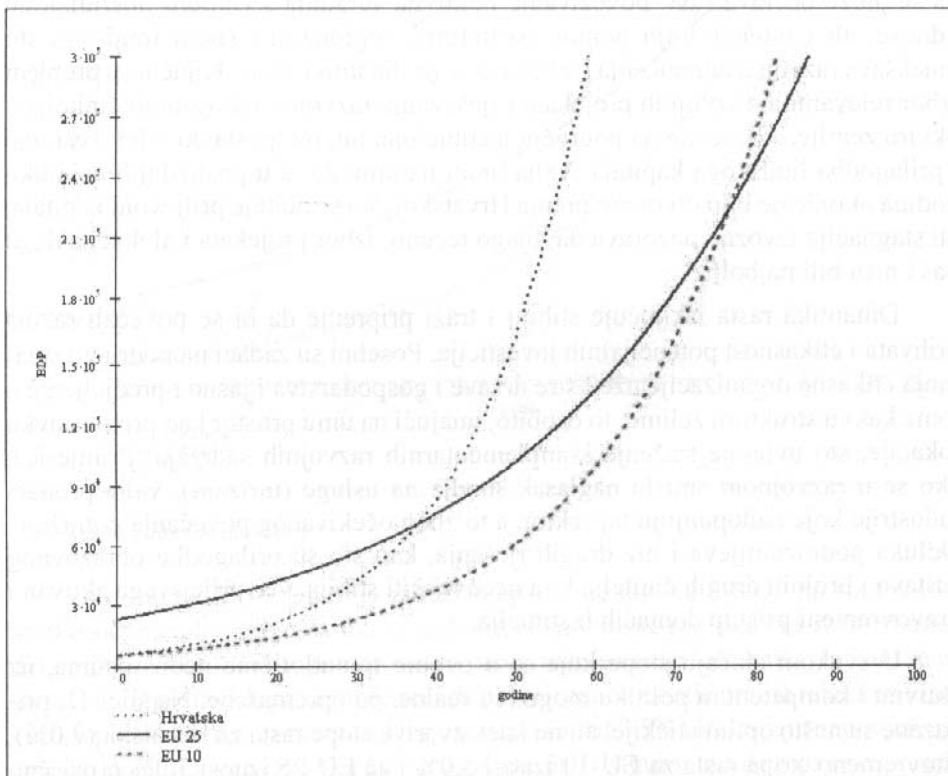
Dinamika rasta isključuje stihiju i traži pripreme da bi se povećali razina prihvata i efikasnost potencijalnih investicija. Posebni su zadaci na području stvaranja efikasne organizacije uže i šire države i gospodarstva i jasno opredjeljenje o tome kakvu strukturu želimo, to osobito, imajući na umu prostor kao pretpostavku lokacije, što uvjetuje traženje komplementarnih razvojnih sadržaja. Primjerice, ako se u razvojnom smislu naglasak stavlja na usluge (turizam), valja pronaći industrije koje nadopunjuju taj sektor, a to zbog očekivanog povećanja potražnje. Odluka podrazumijeva i niz drugih rješenja, kao što su prilagodbe obrazovnog sustava i brojnih drugih činitelja koji neće riješiti stihija, već prije svega aktivan i pravovremeni pristup domaćih institucija.

U svakom slučaju stope koje se u ovome trenutku čine nedostižnima, uz aktivnu i kompetentnu politiku mogu biti realne, pa i premašene. Na slici 11. prikazane su nešto optimističnije, ali ne i neostvarive stope rasta za Hrvatsku (7,0%), istovremeno stopa rasta za EU-10 iznosi 5,0% i za EU-25 iznosi 3,0% prosječno godišnje. U tome scenariju stvaraju se dugoročni uvjeti za kvalitetno rješavanje stvorenih vanjskih i unutarnjih obveza i posebno za pretvaranje demografskoga u radni potencijal. Dinamika o kojoj je riječ mijenja i dinamiku konvergencije, tako da bi Hrvatskoj bilo potrebno 38 godina, a zemljama EU-10 gotovo 80 godina da bi dostigle prosjek dohotka po stanovniku današnje Unije. To nije optimistički samo na prvi pogled, ali svaka niža dinamika još je naglašeno pesimističkija i produžuje

vrijeme za otklanjanje kumuliranih nesklada. Jasno je da se tu ne govori o podgrijavanju nerealnih optimističkih očekivanja, već prije svega o pokušaju izazova da se prouči svaki djelić strukture, da bi se pokušala naći konkretna rješenja za dinamičan rast i razvitak zemlje.

Slika 11.

KONVERGENCIJA BDP PO STANOVNIKU

Izvor: Kalkulacija autora

Regionalna koncentracija i disproporcije

Problematika regionalnog razvitka u integracijskim uvjetima kreće se u širokom rasponu i zahvaća lepezu sadržaja i shvaćanja u kojima se regionalni razvitak svodi na interes i na problematiku nacionalnog identiteta, što prenaplašava ulogu države, pa do shvaćanja koje u fokus stavlja tržište i ignoriranje bilo kakve intervencije. Naravno da te krajnosti ne uzimaju u obzir suvremene tijekove, a to zato što prvi pristup ignorira stvarnost u kojoj pojedinci, poduzeća i razni kolektiviteti izmiču centralnoj kontroli, što očito ukazuje na nesklad između stvarnosti i državne administracije, a drugi ignorira regionalne probleme koji su često i rezultat tržišne nesavršenosti. Regionalni razvitak, nevezano uz razinu promatranja, može se označiti kao ekonomika regije smještena u prostornom okruženju, s globalnim, regionalnim, pa i granskim obilježjima. Regionalne karakteristike formiraju i smještajne činitelje koji mogu biti za i protiv regionalnog razvitka, jer se formiraju skupine privlačnosti faktora, ali i njihovoga odbijanja. Budući da se radi o razvitku regija, zanimanje je prije svega usmjereno na centripetalne sile koje potiču koncentraciju, ali i amortiziraju utjecaje koji sputavaju razvitak.

Zbog koncentracije gospodarskih aktivnosti u okviru pojedinih zemalja, moglo bi se za nejednakosti u razini razvijenosti reći da su imanentne svakom kretanju, pa i razvitku gospodarstva. Ekonomske disproporcije rezultat su alokacije faktora i njihove efikasnosti, ali, zbog odnosa dijela prostora (regija/država) s okruženjem, koncentracija razvojnih faktora i proizvodnji na određenome prostoru često nije toliko korelirana s nizom indikatora koji opisuju životni standard. Slijedi da, uz pretpostavku da ne postoje razne barijere u ekonomskim i drugim odnosima, koncentrične zone mogu širiti pozitivne ekonomske utjecaje na svoje okruženje. To je inspiriralo francuske ekonomiste pedesetih godina prošloga stoljeća da postavе često osporavane, ali i danas aktualne, teorije polova ili žarišta rasta. Jednostavno rečeno, slijedi da su disproporcije u lokaciji i koncentraciji proizvodnje jače izražene od disproporcija u životnome standardu, ako su tržišta otvorena.¹³

Često osporavana teorija polova rasta svakako se može aktualizirati i na koncepciji konvergencije i rasta u okviru Unije, pa i sličnih integracija ili složenih država. U sklopu Integracije male zemlje mogu kompenzirati svoja ograničena tržišta.¹⁴ Malo unutarnje tržište obično je u sukobu s ekonomijom obujma. To se ograničenje može amortizirati izvozom, ali povećava se rizik u odnosu na prodaju na domaćem tržištu. Problem izvoznoga rizika može se neutralizirati članstvom

¹³ Vidi: A. Bogunović: (1991.) *Regionalna ekonomika*, Narodne novine, Zagreb, str. 124-130.

¹⁴ Malom se zemljom obično smatraju zemlje koje imaju manje od 10 milijuna stanovnika, a izrazito malim zemljama smatraju se zemlje s manje od 5 milijuna stanovnika. Podrobnije vidjeti: P. Streeten (1993.): "The Problems of Small Countries", *World Development*, Vol. 21. No. 2. pp. 197. and 198.

u Integraciji, tako da se u okviru Europske unije izjednačuju uvjeti domaćeg i vanjskog tržišta, i to zbog primjene jedinstvene valute, zbog ukidanja barijera u trgovini i zbog konvergencije u fiskalnom sustavu i brojnim drugim zajedničkim komplementarnim mjerama.

No, nepostojanje tržišnih barijera uz postojanje izraženih razlika u tržišnoj snazi poduzeća i njihovim tržišnim udjelima, aktualizira mogućnosti ravnopravne otvorene tržišne konkurencije i opstanka ekonomski slabo razvijenih struktura. To otvara i dilemu je li potrebno pomoći da slabo razvijene strukture ojačaju i kako to učiniti. Bez pronalaženja modela rasta koji podrazumijeva i amortizaciju inferiornosti teško je vjerovati u masovnije preživljavanje takvih struktura. U stvaranju modela mora se poći od istraživanja stanja globalne i regionalne strukture, istraživanja funkcija sudionika u procesu razvitka i stanja i aktivnosti ljudskoga i fizičkoga kapitala. To je podloga da se pronađe argumentacija koja bi činila okosnicu za strukturiranje modela u kojem figuriraju tržište, konkurencija i razni oblici intervencije.

U takvom analitičkom pristupu moguće je doći i do odgovora: što je i koliko moguće prepustiti konkurenciji, a u kojim dijelovima strukture valja intervenirati da bi se stekla sposobnost za konkurenciju, i što se mora solidno restrukturirati, a što nema šanse za dalji ekonomski život. Iako centralne institucije države/Unije vode brigu o programima od kolektivnog interesa, a razni oblici transfera centralnih sredstava obično jačaju ovisnost i pasivnost, pa i inertnost primatelja, često se mora preuzeti i taj rizik ako je uspjeh siguran, jer je mnogo lakše zatvoriti postojeća radna mjesta, nego otvoriti nova.

Početno slabljenje performansi nacionalne ekonomije, zbog transfera, veoma se brzo može kompenzirati rastom. Ako centar osigurava dio financija, ostale činitelje rasta valja potaknuti na lokalnoj razini. Ključno je i pitanje: je li problem samo u fizičkom kapitalu, jednako kao i to: kako u globalni/regionalni izbor/program uključiti tržište i konkurenciju i jačati komplementarnost ekonomija? To podrazumijeva i odgovornost za programsku orijentaciju i izbor programa, jer razvijanje programa s isključivom funkcijom centra može voditi preslikavanju struktura, pa i slabosti.

Model regionalnoga razvitka i rješavanje regionalnih nesklada nije uputno promatrati kao model isključivosti između tržišta i intervencije, tj. kao ili/ili, već kao i/i. Kada su programi i njihova realizacija u središtu, tržište je ključni činitelj sa stajališta informacija, izbora rješenja i alokacije faktora. Bez funkcija tržišta razvijao bi se model čistih transfera, promašaja, neefikasnosti, pa i gubitka faktora, a najvažnije je aktivirati regionalne institucije, i to posebno poduzetništvo, što vodi smanjivanju, a ne povećavanju uloge države u gospodarstvu i jača odgovornost i rizik tržišno usmjerenih struktura.

Izučavanje faktora koji uvjetuju koncentraciju uključuje lokacijsku politiku

za pojedine proizvodnje i/ili prostore/regije. Koncentracija proizvodnji unutar država, regija, gradova, zona i sl. može biti uvjetovana odrednicama koje potiču međunarodnu razmjenu i pristupima lokaciji koji uvažavaju tzv. novi ekonomski zemljopis.¹⁵ No, ekonomska politika kreira institucionalne pretpostavke za lokacijsku politiku jer stvara eksterne ekonomije i pronalazi rješenja za disekonomije. U tom prostornom okruženju stvara se okruženje za lokacijske preferencije. Bolje rečeno, individualni i kratkoročni motivi pretvaraju se u kolektivne dugoročne.

Prostorna koncentracija industrije i zaposlenosti nije u izravnoj korelaciji s odnosima u razvijenosti. Naime, jaz koji izazovu koncentracija i specijalizacija često "izravnava" tržišna otvorenost. Tržišna mobilnost i otvorenost između država i regija pojačavaju mobilnost roba, usluga i faktora, a posebno prave razliku između mjesta ostvarivanja zarada i potrošnje. U testiranjima provedenima na primjeru 14 saveznih država SAD obuhvaćeno je 13% teritorija i 21% stanovništva, a koncentrirano je oko 1/2 industrijske zaposlenosti SAD. Razlike u dohotku po stanovniku u SAD mnogo su blaže od razlika u koncentraciji industrijske zaposlenosti. U Europskoj je uniji, kod koje postoje veća prostorna razdvojenost (granice), samostalnost država i autonomija na području sustava, ekonomske politike, različite tradicije i vrijednosni sustavi, polovina industrijske zaposlenosti Unije koncentrirana u 27 regija/država koje zauzimaju 17% teritorija i 45% stanovništva, ali je razlika u dohotku po stanovniku izraženija nego kod SAD.¹⁶

Fizička koncentracija pojedinih djelatnosti izravno ne uvjetuje dohodak po stanovniku i životni standard. Naime, izraženiju koncentraciju industrije u SAD obilježavaju značajno blaže razlike u dohotku po stanovniku, to znači da koncentraciju faktora proizvodnje na manjem prostoru i uz manji broj stanovnika u državama SAD ublažavaju otvorenost prostora i zračenje aktivnosti na okruženje, a kod Unije je koncentracija manja i faktori su rasprostranjeniji u prostoru, ali su zbog relativne zatvorenosti i specifičnih karakteristika integriranih prostora Unije razlike u dohotku po stanovniku izraženije u Uniji nego u SAD.

O razlikama u dohotku i zaposlenosti u Uniji već je bilo riječi i vidi se da EU-10 i Hrvatska značajno zaostaju, ali analiza nekih indikatora koji označavaju obrazovanost, tehnološku razinu, pa i standard, pokazuje da su razlike izrazito blaže. Tako su zemlje EU-10 u upotrebi interneta na sto stanovnika (21) na oko 2/3 prosjeka EU-25 (33), a Slovačka (38) čak i nadmašuje EU-15 (36). Identična je situacija i u broju osobnih računala na sto stanovnika, no zato je kod mobilnih telefona zaostajanje EU-10 za prosjekom Unije manje od petine. Posebno je značajno

¹⁵ Vidi: Krugman, P. (1998.): « What's New about the New Economic Geography », *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 14. No. 2. i Vanebles, A. J. (1995.): « Globalization and the Inequality of Nations », *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 110. No. 4.

¹⁶ Vidi: Midelfart-Knarvik, K. H., Overman, S. Reading and Venables, A. (2000.): "The Location of European Industry", *Economic Papers* 142., Luxemburg, European Commission

upozoriti na relativno mala odstupanja u broju automobila na 100 stanovnika, što je relevantan pokazatelj životnog standarda. Stanovnici EU-10 imaju 33 automobila na 100 stanovnika i zaostaju 29% za prosjekom EU-25 (46), a 35% za prosjekom EU-15 (49).

Hrvatska je prema podacima za godinu 2003., s manjim odstupanjima, negdje oko razine EU-10. U broju automobila (31), broju mobilnih telefona (58) i broju osobnih računala na 100 stanovnika zaostaje za EU-10 oko 4%, a u broju je internetskih korisnika na 100 stanovnika (23) za 6% iznad prosjeka EU-10. Valja napomenuti da je, prema popisnoj metodologiji, u ukupno stanovništvo uključeno i 237246 stanovnika iz inozemstva, što je oko 5% od ukupnoga stanovništva, a pokazatelji koji se analiziraju isključivo se odnose na prostor Hrvatske. To znači da bi u osnovne vrijednosti pokazatelja valjalo uključiti i podatke za «inozemce», ili ih kod relativizacije isključiti iz ukupnoga stanovništva. To ovom prilikom nije učinjeno, pa je očito da je napravljena metodološka pogreška.

CITIRANA LITERATURA

1. Belke, A. and Hebler, M. (2000): "Central and Eastern European Countries in the EU: Labour Market Impacts of Enlargement?", Paper Prepared for the 4th *International Conference «Institutions in Transition»*, Portorož (Slovenija) on 23-24 June 2000.
2. Bogunović, A. (2001): *Ekonomске integracije i regionalna politika*, Ekonomski fakultet u Zagrebu, Fakultet ekonomije i turizma «Dr. Mijo Mirković» u Puli i Mikrorad d.o.o., Zagreb, 2001.
3. Calmfors, L. (2001): "Unemployment, Labor Market Reform, and Monetary Union", *Journal of Labor Economics*, Vol. 19, Issue 2.
4. Kiander, J., Vaitinen, R. and Pass, T. (2002): "The Eastern Enlargement of the Eurozone and Labour Market Adjustment", *Ezoneplus Working Paper No. 6*.
5. Krugman, P. (1998): «What's New about the New Economic Geography», *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 14. No. 2.
6. Midelfart-Knarvik, K. H., Overman, S. Reading and Venables, A. (2000): "The Location of European Industry", *Economic Papers 142.*, Luxemburg, European Commission
7. Streeten, P. (1993): "The Problems of Small Countries", *World Development*, Vol. 21. No. 2.
8. Stiglitz, J. (2004): *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*, Algoritam, Zagreb
9. Vanebles, A. J. (1995): Globalization and the Inequality of Nations, *Quarterly Journal of Economics*, Vol.110. No. 4.

10. *Economic Survey of Europe* (2004), United Nations, 2004. No. 1
11. *Employment in Europe 2004*, Employment and Social affairs, European Commission, August 2004.
12. *Labour Force Statistics 1981-2001* (2002), OECD
13. *Mjesečno statističko izvješće*, Državni zavod za statistiku, br.7. 2004.
14. *World Development Report*, The World Bank, 2004.

EUROPEAN UNION - THE SITUATION AND PERSPECTIVES

Summary

Opening of markets and economic cooperation of countries makes a sound assumption for growth of GDP and employment. Growth causes sectoral and regional imbalances for which there should be solutions provided by interventions of multilateral institutions and regional integrations. Reforms of multilateral institutions and regional integrations have a goal of correcting imbalances caused by market imperfections. This outcome is preferred to creation of partial defense mechanisms and creation of barriers for mobility of goods, services, capital and labor. Solutions of short-run problems should be suited within appropriate development frameworks with an emphasis on development and faster growth of less developed countries. This provokes interaction between the demand created by innovations and the demand by the growth of less developed markets. Support for this argument can be found in the EU where the presence of conflict is constant among parts of traditional economic structure, social groups and completed processes with national and similar characteristics and the need for creation of new values stipulated by the modern economic development.

Europe, compared to other parts of the world, is specific for its demographic movements. The union with 455 million inhabitants and GDP of \$23000 per capita is great and sizeable market. Movements in structure of populations of less developed member states and potential newcomers (Bulgaria, Romania and Croatia) are identical. In demographic movements and the structure of populations of less developed member states migration motivation should not be looked at, but rather it should be looked at development differences and all the problems that follow from such a situation (unemployment and low wages). Development, lowering barriers and other shapes of discrimination increases population mobility. The inflow of people in the EU in the last 15 years is over 15 million people, mainly from the outside of European borders. Labor migrations in the European space are conditioned upon the speed of conversion from open and shadow unemployment into productive employment. Expected, relatively dynamic growth in less developed countries will become stronger, and along positive expectations softening of migration pressures will grow stronger too. Realization of freedom within the EU space is suitable for dispersion of economic contents and diminishing direct effects of economic activity concentrations. This development reflects on lowering differences in living standards, compared to the differences in industry concentrations.

Key words: European union, demographic movements, migrations, unemployment